УДК 811. 111' 48'31

Бялик В. Д.,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

КОНСТРУКТ МОВНОГО ЗНАННЯ: КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається проблема онтології та формування мовного знання. Значна увага приділяється таксономії мовного знання, його диференційним та інтеграційним ознакам, взаємозв'язку знання із інформацією, пам'яттю та людською свідомістю, основним когнітивним характеристикам мовного знання.
Ключові слова: *мовне знання, пам'ять, свідомість, епістемологія.*

В статье рассматривается проблема онтологии и формирования языкового знания. Большое внимание уделяется таксономии языкового знания, его дифференциальным и интеграционным признакам, взаимосвязи знания с информацией, памятью и человеческим сознанием, основным когнитивным характеристикам языкового знания.
Ключевые слова: *языковое знание, память, сознание, эпистемология.*

The article dwells on the problem of ontology and formation of language knowledge. Major emphasis is laid on the taxonomy of language knowledge and its differential and integration properties, its interaction with information, memory and human consciousness basic cognitive characteristics of language knowledge.
Key words: *language knowledge, memory, consciousness, epistemology.*

Розгляд лінгвістичних аспектів знання, на нашу думку, необхідно почати із загальної характеристики поняття знання, визначення його змісту, обсягу, типів, властивостей.

Проблеми знання, традиційні для філософії, в останні десятиліття стають об'єктом дослідження багатьох наукових дисциплін, включаючи лінгвістику (див. напр. [12]).

Перші формулювання поняття знання знаходимо в античних філософів. Платон, основоположник (у широкому розумінні) теорії пізнання, визначав знання як здатність збагнути справжнє буття і як результат цієї здатності [21]. Широке тлумачення поняття знання Платоном полягає в тому, що він розрізняв чуттєве знання, різновидами якого є "віра" й "подібність", і інтелектуальне знання. Пізнання чуттєвих речей залишає нас у світі недостовірного знання, або "думки" [21, с. 101].

Про знання як про "розуміння, яке не піддається ніяким доводам" говорив Арістотель [1, с. 435]. Д. Юм розумів під знанням "впевненість, що виникла з порівняння ідей" [31, с. 208]. І. Кант розглядав знання як "суб'єктивно й об'єктивно достатнє визнання істинності судження" [8, с. 672-673]. Т. Гоббс вважав, що "знання полягає в якомога більш повному розумінні причин усіх речей" [4, с. 121-122]. Ф. Шеллінг ототожнює зна-

© Бялик В. Д., 2011

ння з буттям: “Буття (матерія), розглянуте як продуктивність, є знання; знання, розглянуте як продукт, є буття” [28, с. 291].

Центральними питаннями теорії знання, які розглядались упродовж багатьох століть, були питання про природу знання і його джерела, про співвідношення знання й об’єктивної реальності, про абсолютну й відносну істину тощо. Відношення до феномена знання у сучасній науці може бути проілюстроване на прикладі філософії, когнітології, психології.

Філософське трактування знання знаходимо у “Філософському енциклопедичному словнику”: “Знання, перевірений суспільно-історичною практикою й засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій. За своїм генезисом і способом функціонування знання є соціальним феноменом. Воно фіксується у формі знаків природної й штучної мов” [25, с. 192].

Знання в когнітивній науці розглядається як “поняття, яке охоплює значний спектр уявлення, що належить до підсумків пізнавальної діяльності людини й результатів осмисленого нею предметного досвіду. Знання є те, що вже відклалося у свідомості й становить частину пам’яті. Знання не є зібранням випадкових фактів, а набором відомостей, об’єднаних у певну впорядковану систему” [13, с. 28].

У межах запропонованої В. В. Морковкіним концепції ментально-лінгвального комплексу (МЛК), який об’єднує у собі свідомість, мислення й мову, знання визначається через поняття інформеми як базової одиниці МЛК. “Сукупність усіх інформем (іменованих і неіменованих), якими володіє свідомість людини, є його знання” [18, с. 22-24].

Отже когнітивне визначення знання вказує, що 1) знання системне; 2) знання опосередковане пам’яттю; 3) знання існує й функціонує у вигляді певних структурних одиниць.

У психології знання досліджується з огляду теорії діяльності, відповідно до якої будь-яка діяльність розглядається як “процес, продуктом якого є знання, котре фіксується лише в пам’яті людини. Знання, які виникають у результаті цілеспрямованої взаємодії суб’єкта з навколишнім світом, є, у свою чергу, основою діяльності” [9, с. 150]. Звідси – можливість розглядати знання як “орієнтири у світі, які необхідні, щоб уміти жити й діяти в цьому світі. Знання – у психологічному значенні – є орієнтовною основою для різних видів навчально-пізнавальної та іншої діяльності” [14, с. 13]. Детальний огляд таксономії знань та деякі особливості їх функціонування розглядаються ґрунтовно О. О. Залевською [6, с. 39-88].

У багатьох працях, в яких розглядаються зазначені проблеми, поряд з терміном знання багатьма сучасними науками використовується термін інформація, який має численні варіанти тлумачення.

Порівнявши словникові визначення знання й інформації, бачимо, що в мовній системі обидві лексичні одиниці функціонують як багатозначні слова, кожне з яких реалізується в кількох основних лексико-семантичних варіантах:

Інформація. 1. (ж. тільки одн.) Те саме, що інформування. 2. відомості про які-небудь події, чиюсь діяльність, т. ін.; повідомлення про щось [24, с. 42].

Знання. 1. Обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-що-небудь. 2. (тільки мн.) сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін. 3. пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому [23, с. 641-642].

Information – facts or details that tell you something about a situation, person, event etc. [32, с. 732].

Knowledge – the facts, skills, and understanding that you have gained through learning or experience [32, с. 786].

Відповідно, у повсякденному використанні знання та інформація тлумачаться через загальне поняття відомості (facts), що й лежить в основі можливості їх синонімічного вживання.

У науковій сфері також існують підстави для такого використання розглянутих одиниць.

У математиці інформація піддається кількісному визначенню. При цьому “посилення тенденції в рамках даних теорій від суто кількісного, статистичного розуміння інформації до розкриття її змісту означає зближення категорії інформації з категорією знання” [11, с. 51-52].

У науці виділяються дві протилежні концепції інформації – атрибутивна й функціональна. Відповідно до першої (Б. В. Ахлібінінський, Л. Б. Баженов, Б. В. Бірюков, К. Є. Морозов, І. Б. Новиков та ін.), інформація є властивістю всіх матеріальних об’єктів, атрибутом матерії. Друга концепція (Н. Т. Абрамова, В. Г. Афанасьєв, Г. Г. Вдовиченко, М. І. Жуков, А. М. Коршунов) пов’язує інформацію з функціонуванням систем, що самовизначаються [див. 5, с. 96-97].

У когнітивній науці інформація трактується ширше: “Термін інформація застосовується до всіх тих даних, які надходять до людини ззовні по різних чуттєво-перцептуальних і сенсорно-моторних каналах, а також тих даних, які вже перероблені центральною нервовою системою, інтеріоризовані й реінтеріоризовані людиною й представлені в його голові у вигляді ментальних репрезентацій” [13, с. 35].

З наведеного визначення випливає, що поняття інформація є ширшим, ніж поняття знання, і містить у собі останнє, що дозволяє у багатьох випадках використовувати ці терміни як взаємозамінні.

Водночас існують ситуації, коли ототожнення понять знання й інфор-

мація не виправдане. Так, характеризуючи життя як пізнавальний процес, як когногенез у найширшому розумінні цього слова, один із засновників еволюційної епістемології К. Лоренц зазначає, що у структурних ознаках, котрі характеризують живі організми, закодована природа світу, в якій ці організми живуть. Однак виникає запитання, “чому ми називаємо фізичну кодифікацію навколишніх умов “знанням”. Насправді цей термін неприйнятний. Найдавніші скелі нічого не знають. Але існує інформація, закодована в їхній структурі” [27, с. 161].

Об’єднуючою й водночас дифференціюючою ознакою знання та інформації є поняття пам’яті. Як пише В. А. Звегінцев, “найбільш істотна властивість знання полягає в тому, що воно обов’язково повинне опосредковуватися пам’яттю” [7]. Разом з тим критерій пам’яті сам по собі не є достатнім і універсальним. Як зауважує А. Шопенгауер, “вища цінність знання, абстрактного пізнання, полягає в тому, що його можна передавати іншим й, закріпивши, зберігати” [29, с. 97].

Твердження видатного французького мислителя епохи Відродження М. Монтеня про “немічність” його пам’яті є ще одним свідченням складності цього поняття [17, с. 137]. Можна пам’ятати й навіть передавати певну інформацію, але вона буде залишатися саме інформацією. Знання ж “повинні пройти стадію об’єктивації (випробування пам’яттю не “для себе”, а “для інших”). Не будучи об’єктивованими, не маючи риси узагальненості, не маючи суспільної “цінності”, такі знання, по суті, не є знаннями” [7, с. 75, 79]. В останньому зауваженні особливо важливим видається виокремлення соціальної значущості знань. Тут можна провести паралель із визначенням соціальної пам’яті Я. К. Ребане, котрий зазначає, що соціальна пам’ять – це “накопичена в ході соціально-історичного розвитку інформація, зафіксована в результаті практичної й пізнавальної діяльності, передана з покоління в покоління за допомогою соціокультурних засобів і яка є основою індивідуального й суспільного пізнання на кожному конкретному етапі історичного розвитку” [22, с. 106].

Залучаючи до аналізу змісту розглянутих понять власне лінгвістичні засоби, знаходимо, що розбіжності між обсягом значень термінів знання й інформація чітко виявляються на рівні лексичної сполучуваності. Так, навіть побіжний огляд сполучної цінності слів “інформація” та “знання” вказує на те, що, крім значного загального поля сполучуваності (передавати передати, одержувати / одержати знання – інформацію, великі (-а), нові (-а), наукові (-а), знання – інформація й т. д.), що відображає подібність семантики цих слів, у кожного з них є індивідуальна сполучуваність, що свідчить про неможливість взаємозаміни даних понять у багатьох ситуаціях, наприклад: міцні, енциклопедичні, глибокі знання, усна, письмова, візуальна, термінова інформація, прослухати, передати інформацію тощо. Уже ці приклади вказують на загальну спрямованість

поняття знання у глибину розумових процесів, на відміну від поняття інформація, характеристики якої належать насамперед до її форми.

Визначальним критерієм розмежування знання й інформації, основною умовою й засобом переходу інформації в знання, тобто включення її до структури особистості, є розуміння.

Зв'язок знання й розуміння чітко простежується через поняття смислу: знання – те, що осмислено, "смисл – продукт розуміння" [30, с. 22]. Отже, глибина знання залежить від глибини розуміння. У свою чергу, розуміння здійснюється на основі певним чином структурованого знання, котре відображає стан речей у світі. Порівняймо, у цьому зв'язку, визначення наукового розуміння, дане В. І. Вернадським: "Науково зрозуміти – значить встановити явище в рамках наукової реальності – космосу" [3, с. 53].

Інформація може бути сприйнята формально, водночас знання припускає розуміння.

Інформація може існувати паралельно з діяльністю (у цьому випадку з пізнавальною діяльністю суб'єкта соціалізації). Знання завжди є продуктом діяльності, саме в результаті діяльності осмислення (процесу пізнання) воно входить до структури особистості.

Під знанням будемо розуміти надбану в результаті пізнавальної (у широкому розумінні) діяльності систему відомостей, що забезпечують мовній особистості орієнтацію в навколишній дійсності, у тому числі адекватну соціальну поведінку.

Методологічні основи формування людського знання закладені в рамках епістемології (від грец. episteme – знання). У самій епістемології існують різні напрями, найбільш поширеним серед яких є так звана еволюційна (генетична) епістемологія. Однак в останній, у свою чергу, виділяється кілька напрямів: онтогенетичний (ОЕ) (Ж. Піаже і його послідовники), філогенетичний (Т. Кемпбелл, К. Лоренц й ін.), історичний (К. Поппер, І. Лакатос, С. Тулмін й ін.), соціогенетичний (М. Маклей, Д. Блур, К. Кнорр-Цетіна та інші).

Так, послідовники ОЕ, поділяючи погляди тих мислителів, які розглядали людську свідомість як пізнавальний орган, що споконвічно містить вроджені ідеї, диспозиції, інстинкти, апріорні структури, в основу своєї теорії закладають принцип вікової інваріантості знання суб'єкта про об'єкт під впливом зміни умов досвіду [10, с. 84]. Тут простежується полеміка, яка йде ще від Локка і його уявлення про людську свідомість як про tabula rasa: "Вказати шлях, яким ми приходимо до всякого знання, досить для доказу того, що воно не є вродженим" [15, с. 96].

Питання про джерела знання є одним із центральних питань епістемології, в основі якої є суперечка між емпіриками й раціоналістами стосовно існування апріорних, вроджених знань. Як ідею, котра дозволяє

вирішити цю суперечку поєднанням обох підходів, Ж. Піаже висунув твердження про те, що індивід реагує на інформацію, яку одержує з навколишнього середовища, відповідно до уже наявних у нього знань [20].

Більшість сучасних дослідників визнають існування вродженого знання, називаючи вроджені генетичні структури як найперше джерело знань. Унікальність ролі вродженого знання в розвитку людини підкреслює К. Лоренц [16]. Він, зокрема зауважує: “Поряд з тривало діючою інформацією, яка накопичується селективно в геномі, є досягнення в отриманні знань іншого ґатунку. У процесі пристосування виникли фізіологічні структури для отримання та оцінки знань про обставини миттєвого характеру, які вимагають негайного на них реагування” [16, с. 115].

Отримання й нагромадження релевантної інформації, що служить збереженню роду, доводить К. Лоренц, має для всього живого таке ж конститутивне значення, як одержання й нагромадження енергії. Обидва процеси однаково давні, тому що обидва повинні були з’явитися у світі одночасно з появою живих істот [16, с. 115-116].

Безумовним є існування немовних, домовних видів знання, тобто “таких когнітивних структур, які формуються без участі мови й не вимагають участі мови при їхньому використанні” [26, с. 90].

У цьому зв’язку доречним видається вдатися до твердження І. Канта, який запитував: “... Чи існує таке незалежне від досвіду й навіть від всіх чуттєвих вражень пізнання? Такі знання називаються апріорними; їх відрізняють від емпіричних знань, які мають апостеріорне джерело, а саме досвід” [8, с. 105-113].

Інший представник ОЕ Е. Ойзер вказує, що людина як індивід володіє трьома інформаційними системами, у тому числі такими як: 1) генетична інформаційна система, представлена механізмом реплікації ДНК. У цьому плані життя можна розглядати як пізнання, як процес одержання інформації; 2) невральна інформаційна система, представлена центральною нервовою системою і її периферією. Завдяки їй індивід одержує інформацію про специфічні ситуації навколишнього світу; 3) ментальна інформаційна система, представлена тим, що в повсякденній мові називають “свідомістю”, “духом”, “розумом”. З її допомогою здійснюються процеси, названі “раціональним пізнанням” [19].

На нижньому рівні еволюційної шкали ми знаходимо інстинктивні реакції. На верхньому рівні ми виявляємо людську сутність, що може, якщо захоче, притлумлювати інстинктивні спонукання й регулювати свою поведінку відповідно до штучно встановлених соціальних норм. Існують вроджені когнітивні структури, які спрямовують пізнання. Вони виникли під впливом природного добору функцій, що забезпечують виживання” [10, с. 96, 162].

Саме базова генетична інформація, яка є в МЛК людини вже при народженні, суттєва й “для виживання людини як виду, і для “запуску” самого МЛК, і для забезпечення процедурного аспекту функціонування МЛК”, вважає В. В. Морковкін і зазначає при цьому, що й спадкове знання визначається мовою “в тому розумінні, що саме генетична мова виконує в рамках ментально-лінгвального комплексу функцію квантування інформації й утворення в такий спосіб інформем” [18, с. 20-21, 47].

Ці твердження суголосні із з уявленнями Локка, котрий розрізняв інтуїтивне знання, демонстративне знання, чуттєве знання [15], і поглядами Дж. Берклі (пор. [2, с. 171]).

Знання, отримані за допомогою мови, не тільки становлять основну частину людського знання, але за своєю смисловою значущістю перевершують всі інші. Більше того, як стверджує В. В. Морковкін, “... всі знання, якими володіє мовна особистість, тією чи іншою мірою зумовлені мовою” [18, с. 47].

Багато дослідників зазначають, що мовні знання “є не що інше, як компонент наївної картини світу даного етносу, закодований у самій системі мови, тобто в його словнику й граматиці” [26], отже, будь-яке знання за своєю природою й функціонуванням соціальне. Питання про обсяг поняття знання вирішується в науці неоднозначно. Розбіжності вузького й широкого підходів до знання полягають у тому, що при першому до обсягу поняття входить лише суто знання (ментальні структури), при другому – знання, думка, оцінка тощо. Тут цілком можна погодитись із О. О. Залевською, котра вважає, що мовні знання потрібні людині як засіб пізнання і спілкування, а це означає, що, з одного боку, мовні знання нерозривно пов’язані із образом світу людини, котра користується мовою, тобто іншими видами знання, а з іншого – дослідження мовного знання вимагає виходу за межі лінгвістики в психологію, соціологію, культурологію тощо [6, с. 39]. Таким чином, розгляд мовного знання приречений на міждисциплінарне висвітлення аспектів цієї проблеми у плані його таксономії, характеристики та аналізу.

Література:

1. Аристотель. Об истолковании // Аристотель. Сочинения в четырех томах. – М.: Мысль, 1978. Т. 2. – С. 91-116.

2. Беркли Дж. Сочинения / Сост., общ. ред. и вступит. статья И. С. Нарского. – М.: Мысль, 2000. – 560 с. – (Классическая философская мысль).

3. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление./В. И. Вернадский – М.: Мысль, 1991. – 271 с.

4. Гоббс Т. Сочинения в 2-х томах, Т. 1 / Томас Гоббс – М.: Мысль, 1989. – 623 с.

5. Дубровский, Д. И. Информация, сознание, мозг : Монография / Д. И. Дубровский. – М. : Высшая школа, 1980. – 286 с.

6. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. Учебник. 2-е издание, исправленное и дополненное. / А. А. Залевская – М.:РГГУ, 2007. – 560 с.

7. Звегинцев В. А. Предисловие // Хомский Н. Язык и мышление. – М.: Изд-во МГУ, 1972. –126 с.

8. Кант И. Сочинения в шести томах. И. Кант – М.: “Мысль” , 1964.(Философ. наследие.) – Т. 2.– 511 с.

9. Карлинский А. Е. Основы теории взаимодействия языков./ А. Е. Карлинский. – Алма-Ата: Гылым, 1990. – 189 с.

10. Кезин А. В. Эволюционная эпистемология: Предпосылки, принципы, проблемы (Научно-аналитический обзор) // Современные теории познания. – М. : 1992. – С. 81-199.

11. Коршунов, А. М. Познание и деятельность / А. М. Коршунов. – М. : Политиздат, 1984 год. – 142 с. – (Философская библиотечка для юношества).

12. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. / Е.С. Кубрякова – М. : Языки славянской культуры, 2004. –560 с. (Серия “Язык. Семиотика”)

13. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : МГУ, 1996. – 214 с.

14. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. / – М.: Смысл, 1997. – 287 с.

15. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. // Дж. Локк Сочинения в трех томах. Т.1.– М. : Мысль, 1985. – 622 с.

16. Лоренц К. Оборотная сторона зеркала. Сборник / Конрад Лоренц – М.: Республика, 1992. – 493 с. (Серия “Мыслители XX века”).

17. Монтень М. Опыты. Избранные произведения в 3 томах. Т.1. / Мишель де Монтень. Пер. с франц. – М. : Голос, 1992. – 560 с.

18. Морковкин В. В., Морковкина А. В. Язык как проводник и носитель знания // Русский язык за рубежом. – 1997. – №1-2 – С. 44-53.

19. Ойзер Э. Приключения коллективного разума // Кезин А. В., Фоллмер Г. Современная эиистемология: натуралистический поворот. / Э. Ойзер – Севастополь, 2004. – С. 95-147.

20. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. / Ж. Пиаже – М. : Просвещение, 1969. – 659 с.

21. Платон. Соч.: в 3-х томах. Т.1. / Платон – М.: Мысль, 1990. – 830 с.

22. Ребане Я. Социальная детерминация познания: Комплексная проблема исследования // Общественные науки. – 1980. – № 4. – С. 102-115.

23. Словник української мови в 11 томах – К. : Наукова думка Т.3 1973.

24. Словник української мови в 11 томах – К. : Наукова думка Т.4 1973.

25. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н. и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.

26. Фрумкина Р. М., Звонкий А. К., Ларичев О. И., Касевич В. Д. Представление знаний как проблема // Вопр. языкознания. – 1990. – № 6. – С. 85-101.

27. Хахлвег К., Хукер К. Системный подход к эволюции и эволюционной

эпистемологии / К. Хахлвег. К. Хукер – 117-131 // Современная философия науки: Знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада. – М. : Логос, 1996. – 400 с.

28. Шеллинг Ф. И. Й. Сочинения в 2 т. Т. 1. / Ф. И. Й. Шеллинг – М.: Мысль, 1987.– 637с.

29. Шопенгауэр А. Избранные произведения: / Сост., авт. вступ. и прим. М. С. Нарский – М. : Просвещение, 1992. – 479 с.

30. Щедровицкий Г. П. Что значит рассматривать язык как знаковую систему? // Материалы к конференции “Язык как знаковая система особого рода”. – М. : 1967.

31. Юм Д. Исследование о человеческом разумении. / Дэвид Юм. М., “Прогресс” , 1995. – 676 с.

32. Longman Dictionary of Contemporary English / director, Della Summers – Italy.: La Tipografica Varese, 2005. – 1950 p.